

Jan RÓG
Politechnika Śląska,
Wydział Organizacji i Zarządzania,
Katedra Stosowanych Nauk Społecznych

PROCESY INTEGRACYJNE NA POGRANICZU POLSKO-CZESKIM

Streszczenie. Pogranicze może być rozumiane i określane jako synteza między tym, co strukturalne a tym, co funkcjonalne. Współczesna socjologia stała się istotnym elementem szerszego rozumienia świata kultury i życia społecznego. Pogranicze polsko-czeskie jest systemem charakterystycznych społecznych rzeczywistości tak samo jak miejscem spotkania dwóch właściwie różnych kultur. Cechą charakterystyczną obszaru polsko-czeskiego pogranicza jest dywersyfikacja tego krajobrazu. Na pograniczu są nie tylko zakłady przemysłowe, ale regiony rolnicze, jak również zwykłe gospodarstwa domowe. Pogranicze polsko-czeskie stanowią oddzielne i połączone jednocześnie, kraje o podobnej społeczno-politycznej strukturze oraz podobnym potencjale ekonomicznym. Oba kraje prawie w tym samym czasie podjęły starania o integrację z Unią Europejską, co było przyczyną zmian ich pogranicza, które skoncentrowało się na wzajemnym dostosowaniu do europejskich standardów.

INTEGRATION PROCESS ON THE POLISH-CZECH BORDERLAND

Summary. Borderland is a counterpoint to the set of external and internal forces of human life, which integrate or disintegrate life. For over a thousand years are intertwined fates Czechs and Poles. Too different traditions of these two peoples, other customs aspirations and objectives of these integration processes slow down. After 1989, however, there have been significant changes in the relations between Poles and Czechs, what has become most apparent at the border.

1. Wprowadzenie

Wybrałem tytuł artykułu nie przypadkowo, opisując stosunki zachodzące na pograniczu polsko-czeskim. Polska i Czechy po 1989 roku rozpoczęły trudny proces transformacji systemowi wprowadzania gospodarki rynkowej. Razem z Czechami, Polska wchodziła do

NATO i Unii Europejskiej. Dwa państwa, dwie kultury odmienne choć tak podobne. Dzieli nas historia, stereotypy i uprzedzenia, a jeszcze więcej łączy – przede wszystkim: integracja z Unią Europejską i współpraca regionalna. Działanie tych dwóch państw od szczebla centralnego aż do prac samorządów i gmin na pograniczu polsko–czeskim stanowi bardzo ważny element w integrującej się Europie. Czym więc jest integracja na pograniczu polsko–czeskim. Żeby przynajmniej w części odpowiedzieć na to pytanie musimy odwołać się do ogólnych teorii dotyczących funkcjonowania pogranicza.

Należy podkreślić, że integracja jest procesem bardzo rozciągniętym w czasie, a zaistnienie nowych i trudnych do przewidzenia sytuacji może spowodować powstanie konfliktów burzących dotychczasowy kształt integracji. Nie można założyć, że wzajemne kontakty pomiędzy Polakami i Czechami na pograniczu sprawią, że powstająca nowa zbiorowość będzie spójna i harmonijnie funkcjonująca. Można jedynie założyć, iż w wyniku długiej styczności i współpracy grup nastąpi taka ich wzajemna konsolidacja, że w przypadku wystąpienia sytuacji konfliktowych wszyscy będą dążyli do rozwiązania zaistniałej sytuacji.

2. Podejście do badań nad pograniczem

Pogranicze stanowi określony kontrapunkt dla zewnętrznych i wewnętrznych sił życia człowieka, które to życie scalają bądź dezintegrują. Społeczno – kulturowy obraz pogranicza należy odnieść nie tylko do migrantów i imigrantów, lecz także do każdego człowieka, do możliwości kreowania jego własnego bytu społecznego w świecie i w integracji z innymi. Pogranicze uznać można, podobnie jak tożsamość, za syntezę związków między tym, co strukturalne i tym, co funkcjonalne, co mieści się w mikro, mezo- i makrosystemach rzeczywistości społecznej z jej aspektami działań skutecznych i pozornych, świadomych i nieświadomych. Pogranicze jest współcześnie kategorią służącą do odkrywania nowych obszarów spójności i odrębności, dobrowolności i przymusu, podstawą procesów informacji i partycypacji, w której zogniskowane są różne formy i poziomy życia. Pogranicze jawi się, więc nie tylko w życiu indywidualnym, lokalizuje się także w różnorodnych skupiskach, systemach, instytucjach i organizacjach życia społecznego. Możemy poszukiwać różnorodnych założeń teoretycznych i uwarunkowań pogranicza, stanowiących podstawę

analizy różnych jego poziomów, zasięgu jego oddziaływań, poczynając od ruchliwości przestrzennej, adaptacji i integracji, po cechy bytu społecznego, decydujące o wolności.

2.1. Wielość socjologii pogranicza

Próba ujęcia socjologii pogranicza jest niezwykle trudna. Uwikłana jest ona w całokształt twierdzeń o społecznej rzeczywistości, która jest zróżnicowana zarówno na gruncie stosunków, jak i styczności społecznych. Między współczesnymi szkołami socjologicznymi ciągle trwają spory dotyczące między innymi kryteriów uznawania określonych zjawisk, ich klasyfikacji czy też weryfikacji całokształtu społecznej problematyki badawczej, w tym również na pograniczu. Siatkę pojęciową socjologii pogranicza trudno uznać za wystarczającą. Poszczególne ośrodki naukowe prezentują różne aspekty empiryczno-poznawcze tej problematyki. Zainteresowanie filozofią, socjologią czy też pedagogiką pogranicza oraz duże oczekiwania z tym związane wypływają w decydującej mierze nie z doraźnej nudy, ale z potrzeb i wymagań współczesnej cywilizacji. Istnienie rozmaitych grup pogranicza, konieczność ich skupienia w celu realizacji wspólnych zadań, pomimo różnic zachodzących między tymi skupiskami, wyrażających się odmiennym językiem, wiekiem, płcią, pochodzeniem etnicznym czy też poziomem kwalifikacji, łączy wspólny interes oraz poczucie zbiorowego dobra i bezpieczeństwa. Stosunki te nawzajem się przenikają, rodzą rozliczne sprzeczności i konflikty, uniemożliwiające pełny ich rozwój, a pomimo to stanowią potrzebę widzenia nowego świata, wyłaniającego się w sferach politycznej i ekonomicznej, w zasadach równości i sprawiedliwości społecznej, inkulturacji i humanizacji. Z jednej strony oznacza to przyjęcie otwartej strategii teoretycznej ze wszystkimi jej parametrami i wymiarami, a z drugiej – wszechobecność klas społecznych, grup etnicznych i kulturowych, a także ubóstwa, nierówności, bezrobocia czy dyskryminacji. Należy sądzić, że współczesna socjologia staje się istotnym elementem szeroko rozumianego świata kultury i życia społecznego. Pewnym krokiem na drodze jej tworzenia może być socjologia pogranicza. Oznacza to podjęcie wysiłków jej rozwoju i wprowadzenie tej dyscypliny w życie. Założenie, które leży u podstaw teorii pogranicza przyjmuje, że odgrywa ono rolę pośredniczącą i łączącą poszczególne segmenty rzeczywistości społecznej oraz że poszczególne elementy życia społecznego, kulturowego, politycznego, prawnego bądź religijnego sprzężone są na poziomie różnych płaszczyzn strukturalnych, funkcjonalnych czy też rozwojowych, etnicznych, narodowych lub międzynarodowych. Jednostka poprzez procesy socjalizacji i edukacji, doświadczane w pracy i życiu społecznym, filtrowana jest przez ów porządek.

Nabywa świadomość i sposoby postrzegania świata i bycia w nim, rozumienia ładu społecznego i różnorodności pojmowania obywatelstwa, emancypacji i sposobie kształtowania, identyfikowania i rozpoznawania oraz o kategoryzacji lub typizacji owych podstawowych atrybutów życia społecznego. Zagadnienia pogranicza w warunkach intensyfikacji możemy analizować na różnych poziomach (trudno zakładać absolutną typizację, prezentującą uniwersalny układ pogranicza). Z perspektywy socjologicznej można przyjąć funkcjonowanie trzech rodzajów pogranicza:

- a) mikropogranicze – może obejmować poszczególne jednostki, małe grupy społeczne zbliżone pod względem stylu zachowania, stopnia odrębności, pozycji społecznej w wymiarze intragrupowym;
- b) mezopogranicze – obejmuje średnie grupy społeczne, zlokalizowane na wsi, osiedlu czy miasteczku, oferujące określone wartości, system komunikowania i działania;
- c) makropogranicze – oznacza heterogeniczność, dyferencjację świata i własnej w nim roli oraz odrębności związanych z poczuciem niespójności i niestabilizacji.

Problemy pogranicza można też rozpatrywać w kontekście globalnym, w postaci megapogranicza, ogniskującego w sobie wszystko, co ogólnoludzkie i esencjonalne, co składa się na minimalizowanie interetnicznych podobieństw i intraetnicznych różnic oraz na poszukiwanie uniwersalnych zasad życia społecznego, ekonomicznego, kulturowego. Funkcjonowanie i wzmacnianie pogranicza można uznać za podstawowy atrybut oraz obiektywną i uniwersalną formę życia społecznego. Pogranicze jest wszędzie, życie społeczne rozwija się tak długo, jak długo istnieją elementy pogranicza: życia i śmierci, płci i wieku, dobra i zła czy też radości, bólu i smutku, zysku i straty. Korzystając z modelu tożsamości i podmiotowości możemy mówić o pograniczu kulturowym i politycznym, ekonomicznym i militarnym, terytorialnym i państwowym oraz innych jego obszarach. Odrębność i atrakcyjność pogranicza mogą być pochodną wielości czynników bliższych i dalszych, choć jego autokategoryzacja jest zróżnicowana, zwłaszcza poprzez specyfikę i cel działania, rangę i zasięg występowania, świadomość i strategię autopercepcji „innych”. Pogranicze podlega więc ogólnym prawom życia społecznego. Postawy i zachowania społeczności pogranicza ujawniają się zwłaszcza pod wpływem działania takich czynników, jak:

- 1) konflikt, konfrontacja lub kontakt z drugą grupą;
- 2) odrębność własnej grupy od otoczenia;
- 3) liczną obecnych członków grupy;
- 4) nacisk na uniformizm,
- 5) posługiwanie się cechami kryterialnymi członkostwa;

- 6) przywołanie ważnych norm grupowych;
- 7) sytuacja, gdy osoba działa w roli reprezentanta grupy;
- 8) sytuacja, gdy osoba spoza grupy swoim zachowaniem podkreśla przynależność do grupy, co wywołuje sprzężenie zwrotne.

Pogranicze jest więc systemowym charakterem rzeczywistości społecznej oraz miejscem styku¹ dwóch wyraźnie wyodrębnionych kultur. Jeżeli mówimy o pograniczu, to mamy na myśli dwie płaszczyzny. Pierwsza traktuje zjawiska na pograniczu jako swoiste i autonomiczne od procesów zachodzących w centrum; druga traktuje pogranicze jako część szerszej całości. Czynnikiem różnicującymi ludność pogranicza są język, religia i narodowość, wiąże się to z zetknięciem różnych kultur określanych jako kontakt, zderzenie lub konflikt. Andrzej Sadowski proponował wyodrębnienie socjologii pogranicza jako swoistej subdyscypliny, wyróżnił trzy zasadnicze jej obszary: pogranicze jako obszar, terytorium znajdujące się przy granicy lub daleko od centrum lub jako usytuowany w przestrzeni kontakt społeczno-kulturowy między dwoma lub więcej narodami, grupami etnicznymi oraz jako miejsce kształtowania się nowego człowieka i jego kultury.²

Wymienione składniki czy cechy pogranicza są ważne, ale nie wyczerpują całości relacji grupowych na obszarach pogranicza, zwłaszcza pogranicza etnicznego. Pogranicze zawsze ma swój aspekt przestrzenny. Najczęściej może być wyznaczone na podstawie geografii osadnictwa ludzkiego. Pogranicze jest przestrzenią, ale jego rzeczywisty obszar i zasięg wyznaczają migracje, osadnictwo i zróżnicowanie kulturowe mieszkańców. Na ogół jednak obszar pogranicza etnicznego nie ma wyraźnie wyznaczonych granic przestrzennych, nawet w społecznej świadomości, ale z tego powodu na obszarach pogranicza etnicznego mogą się rodzić konflikty etniczne. Przestrzeń odgrywała dosyć zróżnicowaną rolę w życiu poszczególnych społeczności. Zmieniał się zwłaszcza stopień przywiązania do konkretnego terenu, identyfikacji mieszkańców danego obszaru z jakąś grupą kulturową, poczucia kulturowej własności.

W europejskiej tradycji – zdaniem Marka Ziółkowskiego³ – stosunek do etnicznej przestrzeni wyznaczały dwie sytuacje: permanentnego od wieków zamieszkiwania na niektórych terytoriach oraz zachodzące na pograniczach etnicznych przemiany posiadania i związane z tymi przemieszczania ludności.

---

¹ J. Chlebowczyk: *Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu*. Warszawa 1975.

² A. Sadowski: *Wschodnie pogranicze w perspektywie socjologicznej*. Białystok 1993.

³ M. Ziółkowski: *Wspólnota przestrzeni i odmiennosc tradycji - sąsiedzkie kultury etniczne*. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4, 1991.

Historia pogranicza stanowi o jego istocie. Pogranicze narodowe, podobnie jak naród, jest produktem historii, powstawało jako wynik procesów. Pogranicza można podzielić na takie, które tworzyły się przy widzialnej obecności historii, a więc jako skutek wyraźnych wydarzeń czy raczej między tymi wydarzeniami. W wielu przypadkach wielkie wydarzenia historyczne wkraczały na wcześniej ukształtowane naturalne pogranicza kulturowe, często dramatycznie je zmieniając. Historia jest także istotna w świadomości mieszkańców pogranicza, co oznacza, że może ich łączyć lub dzielić. Jeżeli mówimy o wymiarze politycznym, możemy wyróżnić pogranicza, które powstawały na styku struktur politycznych, wokół granic państwowych lub w wyniku ich historycznych przesunięć. W pewnych sytuacjach to właśnie wytyczenie granicy politycznej rozdzielenie wcześniej politycznie i kulturowo obszaru doprowadziło do zwiększenia się różnic kulturowych między rozdzielonymi (w wyniku decyzji politycznych) społecznościami oraz do powstania na ich styku obszarów pogranicznych. Na drugim biegunie umieszczyć wypada takie pogranicza, na których nigdy nie istniały granice polityczne lub granice te powstały bardzo późno. Między tymi skrajnymi sytuacjami mieści się obszar wielorakiego, wzajemnego uwarunkowania i równoważenia się czynników naturalnych i stanowionych, wyznaczających wielkość i charakter pogranicza.

Nie każde pogranicze jest pograniczem narodowym czy etnicznym. Etniczność występuje na wielu poziomach zorganizowania od narodów do grup etniczno-regionalnych. Ponadto, w obrębie narodu występują różne jego części i grupy o zróżnicowanym stopniu narodowej identyfikacji, tożsamości i ideologii, co uwidacznia się zwłaszcza na obszarach pogranicza. Można dokonać następującej typologii pograniczy etnicznych: narodowe, między w pełni ukształtowanymi narodami oraz pogranicza etniczne, gdy żadna z grup nie jest narodem, i pogranicze między narodem i zbiorowością etniczną niebędącą narodem. Typologia ta może służyć za punkt wyjścia w konkretnych badaniach empirycznych, w wyniku których można dopiero orzekać o etnicznym poziomie zorganizowania i świadomości mieszkańców pogranicza.

Pogranicza państwowo-narodowe są w wielu aspektach różne od pograniczy między narodami bez własnych państw. Jeżeli chodzi o wymiar społeczny, to odnosi się on do różnic społecznych między zamieszkującymi obszar pogranicza grupami etnicznymi. Historia zna wiele przypadków nie tylko pograniczy, ale całych państw, które charakteryzowały się wyraźnym rozdzieleniem różnych grup etnicznych. Państwa takie powstawały na ogół w wyniku podbojów lub inwazji kolonialnej, a różnice etniczne były nie rzadko też różnicami rasowymi. W Europie wyraźne stratyfikacje etniczne, zwłaszcza na obszarach pogranicza, tworzyły się z reguły jako wynik ekspansji terytorialnej, połączonej z osadnictwem członków

zbiorowości, dominującej na zagarniętych obszarach. Różnice społeczne między ludnością miejscową a napływową mogły się z czasem zwiększać w wyniku asymilacji narodowej lokalnych elit.

Pewien poziom i rodzaj stratyfikacji społeczno-etnicznej występuje na wszystkich niemal pograniczach etnicznych. Można wprawdzie znaleźć przykłady lokalnych społeczności wiejskich, w których członkowie różnych grup narodowych mieszkali razem, a ich sytuacja ekonomiczna była jednakowa, ale są to nieliczne przypadki.

W analizach pogranicza etnicznego duże znaczenie ma również wymiar kulturowy. Pełny opis tego wymiaru musiałby obejmować niemal wszystkie elementy kultury, które się przenikają, zderzają, ulegają zmianom i mogą stanowić czynniki różnicujące zbiorowości, zamieszkujące obszary pogranicza. Problemy kontaktów kulturowych mają długą historię. Koncepcje zderzenia kultur, dyfuzji kulturowej czy wręcz rozpadu kultur w wyniku kontaktu kulturowego stanowią podstawową problematykę antropologii społecznej. Najogólniej, zderzenie kultur może doprowadzić bądź do współzawodnictwa, jeżeli reprezentanci tych kultur współzawodniczą bądź w akceptacji, bądź w eliminacji zaproponowanych przez inną kulturę elementów. Zagadnienie pogranicza nie jest zagadnieniem świeżym, stworzonym przez teraźniejszość, ma ono bardzo wyraźne tło historyczne. Pogranicze narodów, języków, kultur i ras to dziesiątki miejsc w Europie, setki na świecie, gdzie przez wieki obcowali ze sobą ludzie zmuszeni przez los lub nie swoje wybory, a czasami dobrowolnie żyć obok innych, obcych. Natomiast różnice kulturowe między zbiorowościami tego samego pogranicza można przedstawić w sposób zbliżony do tego, w jaki Marek Ziółkowski⁴ dokonał podziału korelatów przestrzennych. Można więc wyróżnić te elementy kultur obu zbiorowości, które są całkowicie różne, następnie wyodrębnić wspólne lub niemal wspólne oraz takie, które w swej postaci materialnej są takie same, ale w obu zbiorowościach mają różne znaczenia kulturowe. Podziały te będą różnie wyglądały w odniesieniu do trzech podstawowych dziedzin kultury – materialnej, symbolicznej i społecznej. Na pograniczach w kontaktach etnicznych i kulturowych bardzo ważna jest religia. Różnice religijne często nakładają się na różnice etniczne, czasami religia jest główną podstawą różnic narodowych. Pojęcie pogranicza bywa różnie nazywane i definiowane w poszczególnych dyscyplinach naukowych. Nieostrość rozróżnień dotyczy obszarów uznawanych za pogranicze, cech wspólnych tych obszarów oraz ich roli w kulturze i życiu politycznym poszczególnych zbiorowości. Przyjęte rozróżnienie dotyczy pogranicza etnograficznego i pogranicza etniczno-

---

⁴Marek Ziółkowski, *Wspólnota ... op. cit.*

-narodowego. Podział ten nie jest ostry. Pogranicze etniczne lub narodowe to obszar, na którym we wzajemne kontakty wchodzi różne zbiorowości etniczne. Problem polega na tym, że grupy etniczne mogą istnieć w różnym stopniu, co oznacza, że niejednakowe mogą być stadia ich etnicznego rozwoju i świadomości. Procesy integracyjne i asymilacyjne prowadziły wszak w historii do zacierania się lokalnych różnic etnicznych i tworzenia się także szerszych wspólnot narodowych. W innych sytuacjach różnice początkowo tylko kulturowe w wyniku historycznych procesów stawały się podstawą pogłębiających się różnic etnicznych. Pogranicze to obszar połączenia, przestrzeń, na której występuje przenikanie się różnych zbiorowości i ich kultur.

W rozważaniach historycznych i etnograficznych pogranicze rozumiane jest jako mniej lub bardziej określony fizycznie i w znacznym stopniu historycznie zmienny obszar, na którym występuje wymiana kulturowa i społeczna między dwiema lub większą liczbą grup społecznych. Określenie „pogranicze”, choć z natury nieostre kojarzy się jednoznacznie ze stykiem różnych całości społecznych, nieostrą granicą między dwoma społecznymi podmiotami, na ogół z narodami i narodowymi kulturami.

Uzasadnione wydaje się wyodrębnienie trzech rodzajów pograniczy. Pierwszy to pogranicze między podobnymi, podobnie ukształtowanymi i znajdującymi się na zbliżonym poziomie rozwoju etnicznego i politycznego całościami, takimi jak narodowe państwa czy narodowe kultury. Drugi typ pogranicza to sytuacja „kresów”, na których wyraźnie ukształtowana zbiorowość polityczno–kulturowa wchodzi w kontakty z grupą, częściej z grupami słabiej rozwiniętymi i ukształtowanymi etnicznie i politycznie. Takie były w historii niemal wszystkie pogranicza na obrzeżach głównych centrów politycznych i cywilizacyjnych. Wyróżnić trzeba także trzecią sytuację, gdzie pogranicze nie ma wyraźnego ośrodka dominującego. Można to nazwać pograniczem lokalnym, na którym we wzajemne kontakty wchodzi społeczności i kultury o podobnym, lecz niezbyt politycznie wysokim poziomie rozwoju i organizacji. Często jest to właśnie pogranicze etnograficzne, ale także pogranicze między grupami etniczno–regionalnymi czy zbiorowościami etnicznymi.

Definiowanie pogranicza jest w istotny sposób związane z wyborem teoretycznego i metodologicznego paradygmatu, który uzasadniałby model wyjaśniania procesów zachodzących na pograniczach. Możliwe są tu dwa, dosyć różne paradygmaty. Pierwszy z nich opiera się na założeniu, że zjawiska na pograniczach są autonomiczne w stosunku do procesów zachodzących w centrach graniczących ze sobą społeczeństw. Pogranicze jest w tej sytuacji traktowane jako wyraźnie odrębna jakość, a przyczyny przebiegających tam procesów mogą być lokalizowane w obrębie obszarów pogranicza. Paradygmat drugi opiera

się na założeniu, że pogranicza są w znacznym zakresie częściami szerszych całości i chociaż nie neguje się całkowicie pewnej swoistości i odmienności zachodzących tam procesów, to jednak zasadnicze ich przyczyny lokalizuje się poza obszarami pogranicza.

Oprócz tego, że pogranicze jest obszarem ścierania się dwóch czy więcej kultur, tradycji, języków i wyznań, to jest również regionem rozwijającej się współpracy międzypaństwowej. Na początku wyjaśnienia wymaga termin region, który mylnie może być utożsamiany z pojęciem regionalizmu. Region to najwyższa jednostka administracyjna, terytorium o relatywnie dużej powierzchni, charakteryzujące się względną jednolitością. W ramach regionu prowadzona jest odrębna polityka gospodarcza i kulturalna. Bardzo często z pojęciem regionu wiąże się kwestia regionalna o podłożu etnicznym i kulturalnym. Region nierzadko cechuje poczucie odrębności kulturowej, skłonność do integracji wobec wspólnych wartości i tzw. świadomość regionalna, która może prowadzić do dążeń, federalistycznych, a nawet separatystycznych i autonomicznych. Natomiast regionalizm może być rozumiany jako ruch społeczno- kulturowy, daleki od separatyzmu.

Ponieważ pogranicze jest miejscem spotkania w wielopłaszczyznowych kontaktach co najmniej dwóch zbiorowości i ich kultur, to w relacjach tych kluczowe miejsce zajmuje świadomość grupowa, definiowanie sytuacji własnej i swej roli na tym terytorium oraz w kontaktach z innymi. W tworzeniu świadomości i odrębności grupowej bardzo ważną rolę odgrywa postrzeganie swoich i obcych, podział na „my” i „oni”. Rozróżnienie to nie zawsze oznacza wyraźny dystans, wrogość czy konflikt. „Oni” mogą być także sąsiadami, przyjaciółmi, sojusznikami, a wyodrębnieni mogą być tylko po to, aby łatwiej było ustalić zakres znaczenia określenia „my”. Postrzeganie odrębności i różności w kontaktach codziennych nie przeszkadza w wytwarzaniu się innego, lokalnego, ponadgrupowego „my”, obejmującego całość czy większość mieszkańców pogranicza, mimo utrzymywania się między nimi różnic kulturowych, etnicznych lub religijnych. Na pogranicze wkraczają jednak często ideologie z zewnątrz, na ogół ideologie narodowe, wyraźnie dzielące. W takich sytuacjach świadomość grupowa, a zwłaszcza grupowa ideologia zmienia często nieostre pogranicze kulturowo-etniczne w wyraźną granicę. W kulturowym postrzeganiu pogranicza uzasadnione wydaje się wyróżnienie trzech sytuacji i związanych z nimi perspektyw widzenia obszarów pogranicza. Perspektywa pierwsza może być nazywana perspektywą kresów, końca własnego świata społeczno-kulturowego, poza którym nie ma prawie nic „naszego” i z którym nie utrzymuje się szerszych kontaktów. Takie rozumienie ma charakter bardziej symboliczny niż dosłowny, ponieważ ten „nie nasz” świat istnieje i wiadomo o nim dosyć dużo. Ale jest to świat inny, obcy czasami wrogi, nierówny „naszemu”. Takie widzenie

występuje najczęściej tam, gdzie kończyły się wpływy centrum, a po drugiej stronie nie istniał wyraźnie wyodrębniony twór polityczny czy kulturowy. „Koniec świata” oznaczał koniec pewnego społecznego i kulturowego świata. Typowa świadomość pogranicza opiera się na przekonaniu i doświadczeniu, że świat nie kończy się nagle i w sposób wyraźny, lecz przestaje stopniowo istnieć w obrębie pewnego obszaru, poza którym rozciąga się bądź pustka, bądź świat inny, nieznan. Pogranicze może być postrzegane jako niepełność, na obszarze którego nie rozwinęły się w pełni lub nie powstały wcale niektóre elementy „normalnego” świata. Brakować tam może pewnych instytucji, tradycji, form kulturowych. Pogranicze może być widziane jako obszar marginalny, na którym mogą, choć nie muszą obowiązywać jakieś szczególne prawa. Często takiemu postrzeganiu może towarzyszyć swoista ideologia wolności, wynikająca z przekonania, że zasady obowiązujące w „normalnym”, pełnym społeczeństwie, w obszarze niepełnym obowiązywać nie muszą, bo są zastąpione przez inne, lokalne prawa i zwyczaje. Taka samoocena może być wzmocniona przekonaniem o swoistej otwartości obszarów pogranicza jako miejsca, gdzie wszystko pozostaje w procesie zmian, budowania, pojawiania się nowych elementów.

Kierunki wpływu tych nowych elementów mogą być różne, zarówno z zewnątrz, jak i od wewnątrz. Pogranicze może być widziane jako obszar budowania, zarówno z różnych elementów, jak i według różnych wzorów. Otwartość pogranicza mogła oznaczać mniej czy bardziej permanentne przesuwanie się jego obszaru. Wytwarzanie się swoistej lokalnej świadomości pogranicza jako odrębności występuje częściej tam, gdzie na obszarach styku i przenikania szerszych kultur, np.: narodowych, zamieszkują grupy nienależące w pełni do tych kultur, nazywane często społecznościami peryferyjnymi. Są to z reguły społeczności lokalne lub etniczno–regionalne, które w wyniku długotrwałego i na ogół przemiennego wpływu różnych centrów politycznych i kulturowych wytworzyły swoiste kultury, z elementami kultur dominujących, jednak oddziałujących nie na tyle trwale i silnie, aby zdołały one zdominować kulturę rodzimą. Taka lokalna czy regionalna świadomość na pograniczu nie musi być oparta wyłącznie na kulturze ludności rodzimej. Zdarzało się niejednokrotnie, że przybysze, członkowie zbiorowości tworzącej dominujące centrum, w kontaktach z ludnością rodzimą wytwarzali swoistą kulturę i tożsamość, nierzadko przeciwstawianą kulturze, a nawet dominacji centrum.

3. Charakterystyka pogranicza polsko–czeskiego

Granica czesko–polska ma długość 761,8 km, stanowiąc ok. 22,7% całkowitej długości granic Polski.⁵ Obszar biegnący wzdłuż tej granicy jest rozległy, a poszczególne jego części odznaczają się odrębną specyfiką geograficzną i własną historią. Cechą charakterystyczną czesko–polskiego obszaru przygranicznego jest dywersyfikacja tego krajobrazu, gdzie obszary wyżej położone są mniej zanieczyszczone niż położone na obszarze pogranicza ośrodki przemysłowe. Różnice między poszczególnymi regionami czesko–polskiego pogranicza dotyczą warunków rozwoju gospodarczego. Różnicują się też warunkami klimatycznymi i glebowymi, które wpływają na rozwój rolnictwa w tych regionach. Na obszarze przygranicznym funkcjonują, zarówno ośrodki przemysłowe, jak i regiony rolnicze oraz regiony o mieszanej strukturze gospodarczej. Można dostrzec istotne różnice między nimi pod względem wysokości wskaźników bezrobocia. Jest ono negatywnym zjawiskiem, wysokie, dotyczy głównie polskiej części pogranicza. W tej sytuacji wielu mieszkańców pogranicza polsko–czeskiego znalazło się w trudnej sytuacji materialno–ekonomicznej przez co pracują w tzw. szarej strefie. Obejmuje ona produkcję dóbr i usług. Strefa ta powstaje m.in. po przez zbyt wysokie podatki nakładane przez instytucje, które usiłują ulokować przedsiębiorczość zgodnie z prawem.

Po stronie polskiej granica z Republiką Czeską przebiega przez obszar trzech województw (regionów): dolnośląskiego, opolskiego i śląskiego. W polskiej części pogranicza polsko–czeskiego następują zmiany ludnościowe. Można zaobserwować wyraźny spadek liczby ludności zamieszkującej ten obszar. W latach 2000–2004 nastąpiło zmniejszenie liczby ludności o 39 790 osób. Po polskiej stronie pogranicza gęstość zaludnienia jest znacznie wyższa niż średnia w kraju w tym względzie i wynosi 157 osób na km², co wskazuje na znaczną koncentrację ludności i zarazem wciąż znaczący potencjał ludnościowy tego obszaru. Współczynnik gęstości zaludnienia (przeciętne zaludnienie na km² powierzchni) obszaru objętego programem przekracza o 28,7% współczynnik krajowy (kraj 122 osoby na km²). Jednakże gęstość zaludnienia tego obszaru jest zróżnicowana, najwyższą wartością przeciętną tego współczynnika charakteryzuje się podregion rybnicko–jastrzębski (474 osoby/km²), w podregionie opolskim gęstość zaludnienia kształtuje się poniżej przeciętnej dla kraju, będąc niższą o 8,23% od tej wielkości.⁶ Sytuacja demograficzna w polskiej części pogranicza

⁵ „Urbanista” 9/2007, s. 21.

⁶ Ludność: stan i struktura w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 31.XII.2004, Informacje i opracowania statystyczne, GUS, Warszawa 2005 s.64.

polsko–czeskiego nie jest korzystna. Wskaźnik przyrostu naturalnego różni się dla poszczególnych miast i powiatów, przy czym na znacznej powierzchni tego obszaru są to wielkości ujemne. Dużym atutem obszaru pogranicza pod względem demograficznym są: wysoka gęstość zaludnienia oraz struktura wieku ludności. Jednak zagrożeniem rozwoju może być dominacja produkcji przemysłowej pod względem technologicznym, słabo rozwinięty sektor usług, słabe wyposażenie infrastrukturalne oraz zróżnicowanie strukturalne gospodarki.

Na obszarze pogranicza polsko–czeskiego występują ośrodki przemysłowe, tereny wiejskie, ośrodki usługowe oraz mniejsza struktura gospodarcza, więc pod tym względem ciężko jest określić dominujący sektor gospodarki. Trudno wskazać na dominującą strukturę branżową przedsiębiorstw zlokalizowanych w polskiej części pogranicza polsko–czeskiego. Przedsiębiorstwa tam występujące obejmują m.in. zakłady przemysłu ciężkiego, branży energetycznej, jak również i inne branże: produkcja tkanin, odzieży, przemysł maszynowy, szklarski, ceramiczny, produkcja napojów i artykułów spożywczych. Postępujące zmiany strukturalne w gospodarce obszarów przygranicznych powodują, iż następują zmiany w strukturze zatrudnienia ludności na korzyść wzrostu udziału zatrudnienia w usługach. Mieszkańcy zatrudniani są również w sektorze, który obejmuje: rolnictwo, łowiectwo oraz rybactwo.

Pogranicze polsko–czeskie, rozdzielają i łączą jednocześnie kraje o podobnej strukturze politycznej i społecznej oraz podobnym potencjale ekonomicznym. Obydwa państwa prawie równocześnie podejmowały wysiłki integracji z Unią Europejską, co powodowało, że zmiany na ich przygranicznym obszarze nakierowane były na wzajemną integrację według standardów unijnych. Polska i Czechy w jednym też czasie (1 maja 2004 r.) przystąpiły do Unii Europejskiej.⁷ Z badań przeprowadzonych przez CBOS (Centrum Badania Opinii Społecznej) i jego czeski odpowiednik CVVM (Sociological Institute) wynika, że w rok po wejściu do struktur UE niemalże w jednakowym stopniu Polacy (79%) i Czesi (70%) byli zadowoleni z członkostwa i widzą w nim szanse na rozwój gospodarczy, m.in. poprzez otwarcie granic, wolny przepływ dóbr i usług, napływ unijnych funduszy, przeznaczonych na drogi i inwestycje komunalne oraz na rozwój rolnictwa, a także możliwość podjęcia pracy w innych państwach unijnych. Głównym niekorzystnym skutkiem członkostwa w UE jest, według opinii badanych, wzrost cen. Po podpisaniu przez Polskę umowy o wolnym handlu z Unią Europejską eksport towarów z Polski stał się perfekcyjny. Tak więc większość

---

⁷ Z Czechami w Unii, „Rzeczpospolita” 28 IV 2004 (dodatek), s.2.

towarów pochodzących z Polski w eksporcie do Czech objęte jest zerową stawką celną. Z tego też względu Polska znalazła się na szóstym miejscu wśród głównych partnerów handlowych Republiki Czeskiej, która jest z kolei naszym ósmym partnerem handlowym.

Liczba największych wartościowo pozycji towarowych w polskim eksporcie do Republiki Czeskiej przedstawia się wg kolejności następująco:

- miedź,
- oleje ropopochodne, oleje z żywic (bez surowych),
- meble i ich części,
- części i wyposażenie pojazdów silnikowych,
- węgiel, ewentualnie mielony,
- silniki tłokowe o spalaniu wewnętrznym, łącznie z częściami,
- pręty, kątowniki, profile,
- przedmioty z mas plastycznych,
- aluminium,
- prąd elektryczny,
- koks i półkoks (także drzewny),
- papier i tektura, cięte na określony kształt,
- odpadowe produkty z ropy i inne podobne materiały,
- środki do rozprowadzania energii elektrycznej,
- sery i twarogi,
- inne wyroby spożywcze,
- wyroby z metali podstawowych,
- nieorganiczne pierwiastki chemiczne, tlenki i sole,
- wyroby ze zbóż, z mąki, ze skrobi z owoców i warzyw,
- mięso pozostałe (nie wołowe) oraz wnętrzności spożywcze,
- warzywa: świeże, chłodzone, mrożone itp. korzeniowe, bulwy,
- samochody osobowe,
- odpad i złom żelazny i stalowy, kęsy żelaza i stali,
- odbiorniki telewizyjne.⁸

Natomiast z Republiki Czeskiej importowaliśmy wg kolejności: produkty przemysłu chemicznego, artykuły spożywcze, tworzywa sztuczne, wyroby z gipsu, cementu i kamieni. Dalszy rozwój współpracy gospodarczej i wymiany handlowej w najbliższych latach może

---

⁸ Dane wg Czeskiego Urzędu Statystycznego.

być zapewniony dzięki dalszemu usprawnieniu usług bankowych, liberalizacji przepływu siły roboczej i usług oraz pogłębieniu współpracy regionalnej w strefie przygranicznej. Planowanie i programowanie rozwoju pogranicza polsko–czeskiego w ubiegłych latach było nakierowane na integrację graniczących struktur społecznych, gospodarczych i przestrzennych. W procesie przemian ustrojowych również i te mechanizmy planowania musiały ulec przekształceniom, ponieważ trzeba było ustalić wspólne planowanie transgraniczne. Z tego względu były i w dalszym ciągu są stworzone różnego rodzaju programy rozwoju regionów, miast i wsi. Aktualnie w trakcie realizacji jest program współpracy transgranicznej dla obszaru pogranicza Polska – Czechy 2007-2013. Głównym celem tego programu jest wspieranie rozwoju społeczno–gospodarczego obszaru pogranicza polsko–czeskiego poprzez wzmacnianie jego konkurencyjności i spójności oraz poprzez promowanie partnerskiej współpracy jego mieszkańców. Osiągnięcie tego celu będzie możliwe tylko dzięki spełnieniu następujących kryteriów:

- rozwojowi infrastruktury o znaczeniu transgranicznym,
- wspieraniu rozwoju gospodarczego obszaru pogranicza,
- wzmacnianiu powiązań i rozwijaniu sieci współpracy pomiędzy społecznościami obszaru pogranicza.

Polacy oraz Czesi odwiedzają się głównie w celach społeczno–ekonomicznych, co wpływa korzystnie na rozwój ekonomiczny i finanse mieszkańców. Drugim powodem odwiedzania sąsiadów jest turystyka. W tym przypadku Polacy częściej odwiedzają Czechów z racji tańszych usług turystycznych; zdarza się także, iż Polacy wyjeżdżają na wycieczki zagraniczne z czeskich biur podróży. Natomiast Czesi rzadziej korzystają z usług turystycznych w Polsce z powodu wyższych cen niż w ich kraju.

Podsumowanie

Od ponad tysiąca lat przeplatają się losy Czechów i Polaków. Pogranicze stanowi zawsze obszar konfrontacji różnych systemów wartości, postaw życiowych i poziomu życia. Konsekwencją tego jest wzajemne przenikanie określonych wartości czy postaw w jedną lub drugą stronę, w zależności od atrakcyjności określonych wzorów. Procesy integracji na pograniczu polsko–czeskim nie można uznać za zakończone. Zbyt odmienne tradycje tych dwóch narodów, inne zwyczaje, dążenia i cele wpływają spowalniająco na procesy

integracyjne. Między przedstawicielami obu narodów można jednak zaobserwować zmniejszenie dystansu we wzajemnych kontaktach. Po 1989 roku nastąpiły istotne przemiany w relacjach między Polakami i Czechami, co najbardziej widoczne stało się na pograniczu. Ważną rolę odgrywa wymiana gospodarcza, wspólna polityka ekologiczna i sprawne działania w ramach Euroregionów, wywołujące poczucie identyfikacji z pograniczem i obywatelskim współdziałaniem.

Bibliografia

1. Babiński G.: Pogranicze polsko – ukraińskie. Kraków 1997.
2. Chlebowczyk J.: Procesy narodotwórcze we wschodniej Europie środkowej w dobie kapitalizmu. Warszawa 1975.
3. Kłoskowska A.: Kultury narodowe u korzeni. Warszawa 1996.
4. Ludność: stan i struktura w przekroju terytorialnym. Informacja i opracowanie statystyczne GUS, Warszawa 2005.
5. Pogranicze: Studia społeczne (red.) Sadowski A., Białystok 1993.
6. „Urbanista” 9/2007.
7. Z Czechami w Unii „Rzeczpospolita” 28 IV 2004 (dodatek).
8. Ziółkowski M.: Wspólnota przestrzeni odmiennosc tradycji – sąsiedzkie kultury etniczne. „Kultura i Społeczeństwo”, nr 4, 1991.

Abstract

A bordering can be understand, just like identify, as a synthesis of connection between what is structural and what is functional. The contemporary sociology is becoming a vital element of a widely understand world of culture and social life. A certain step on the road to its creation is sociology of borderland. The Polish-Czech borderland is a system characteristic of social reality as well as a place of meeting of two precisely distinguished cultures. The characteristic feature of the area of the Polish-Czech borderland is diversification of this countryside. On the borderland there are not only industrial plants, but agricultural regions as well as regions of blended economic structure. The Polish-Czech borderland separate and join simultaneously countries of a similar political and social structure and similar economic potential. Both countries almost of the same time undertook

---

integration efforts with the European Union, what caused that changes on their borderland were concentrated on mutual integration under European standards. The present under realization in a transborder cooperation for the area of Poland-Czech Republic 2007-2013. The main goal of this program is giving support to a social-economic development of the area of the Polish-Czech borderland by increasing its competitiveness and coherence also by programming its partnership cooperation.